

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Готалов-Готлиб А. Г. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // Византийский временник. – 1947. – Т. 1 (26). – С. 114–126.
2. Краткий отчет императорского Новороссийского университета в 1871/72 акад. году // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1873. – Т. 9.
3. Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета в 1877/8 акад. году // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1879. – Т. 27.
4. Курилко Л. Ф. Еволюція педагогічного процесу в системі університетської освіти України (XIX – початку XX ст.) / Л. Ф. Курилко // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – 2011. – Вип. 4. – С. 208–225.
5. Маркевич А. В. Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета (Историческая записка) // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1890. – Т. 53. – 733 с.
6. Общий устав императорских российских университетов (18.06.1863). – К., 1863.
7. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского Университета за 1901 год // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1903. – Т. 90.
8. Протокол заседаний сонета и нов. Ун. // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1882. – Т. 34.
9. Протоколы заседаний совета и нов. Ун. // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1883. – Т. 36.
10. Устав Студенческого исторического кружка при Императорском Новороссийском университете // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1916. – Вып. VIII.
11. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / под ред. Д.И. Багалея, И.П. Осипова. – Х., 1911. – 280 с.

© *Наталія Соколова*
(Киев)

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ИСТОРИКОВ В ИМПЕРАТОРСКОМ НОВОРОССИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1865 – 1920 ГГ.)

В статье изучены особенности профессиональной подготовки студентов историко-филологического факультета императорского Новороссийского университета. Основное внимание уделяется становлению профессионалов под руководством И. Линниченко, Ф. Успенского, М. Ланге и др.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, историко-филологический факультет, лекции, семинарские занятия, медальные работы.

© *Nataliya Sokolova*
(Kyiv)

PROFESSIONAL PREPARATION OF HISTORIANS IN EMPEROR'S NOVOROSSIYSK OF UNIVERSITY

In the article features are studied professional preparation students of historico-philological faculty of emperor's Novorossiysk of university. Basic attention is spared becoming professionals under guidance of I. Linnichenko, F. Uspensky, M. Lange et al.

Key words: professional preparation, historico-philological faculty, lectures, seminar employments, medal works.

До редакції надійшла 8.02. 2013.

УДК 94(477.42) «18/19»

© *Фатіма Хададова*
(Житомир)

ДО ПИТАННЯ ВИБОРІВ У МІСЬКІ МАГІСТРАТИ ВОЛИНИ (КІНЕЦЬ XVIII – І ПОЛ. XIX СТ.)

У статті здійснено огляд законодавчих норм на основі яких здійснювалися вибори до магістратів міст Волині, окреслено коло виборців урядовців магістрату, а також осіб, які претендували на магістратські посади, описано власне процедуру виборів.

Ключові слова: магістрат, виборні посади, ратмани, бургомістри.

Однією з ключових проблем розвитку системи державного управління України є формування органів місцевого самоврядування, а саме система виборів посадових осіб. Глибоке вивчення історичного аспекту цього питання дає можливість побачити шляхи реформування основ сучасного самоврядування міст.

Час переходу міст Правобережної України загалом і Волині зокрема під владу Російської імперії саме у відношенні процедури виборів до місцевих органів влади є недостатньо дослідженим. Зумовлено це складнощами існування міських «городових» магістратів Волині цього періоду на межі польського та російського законодавств та недостатньої врегульованості цих питань урядом Російської імперії.

Питання виборів до магістратів міст Волині розглядалося у історіографії як правило у ключі загальних робіт, присвячених функціонуванню місцевих адміністрацій на Правобережжі у період приєднання до Російської імперії або ж у рамках більш раннього хронологічного періоду. Окремі, епізодичні висвітлення даного питання можна також знайти у дослідженнях пореформених (після 1870 р.) міст Правобережної України.

Частково проблеми і наслідки недосконалої системи виборів посадових осіб на Південно-Західних землях Російської імперії зачіпає Т.О. Щерба, аналізуючи причини, що викликали необхідність реформування міського громадського управління, у своїй праці «Міське самоуправління на Правобережній Україні у II половині XIX ст.» та ряді статей. Вона, зокрема, зазначає, що виконавчі функції міського громадського управління до реформи 1870 р. в основному знаходились у руках чиновників канцелярії, так як особи, що обирались, часто були елементарно неосвіченими [1].

О.П. Прищепа аналізуючи органи управління міст Волині у II половині XIX ст., зазначає, що хоча важливим чинником у розвитку волинських міст виступали інституції міського громадського управління, до 70-х р. XIX ст. їх діяльність та виборність продовжувала унормовуватись «Жалованой грамотой на права и выгоды городам Российской империи». Аналізуючи законодавчі основи виборчої системи у містах Волині, зміни цієї системи під час інкорпорації Волині до Російської імперії, дослідниця зазначає, що на практиці поширити Жалувану грамоту на міста Волині одразу було неможливо [2, 3].

Грунтовно досліджує процедуру формування магістратів повітових міст Волині у I половині XIX ст. О.М. Карліна, підкреслюючи, що у волинській губернії склалася відмінна

від загальноросійської система формування органів самоврядування, обумовлена особливостями політико-економічної ситуації в краї та конфліктом двох законодавчих систем на межі яких фактично опинились органи самоврядування Волинської губернії [4, 5].

Питання документування виборів до місцевих органів управління та частково процедуру обрання посадових осіб розглянула В.С. Шандра. Зокрема, у статті «Документування виборів та виборної служби у Правобережній Україні XIX – поч. XX ст.» розглянуто коло наділених правом обирати та бути обраними осіб, особливості укладання передвиборчих списків [6].

Основними завданнями даного дослідження є огляд законодавчих норм на основі яких здійснювалися вибори до магістратів міст Волині, окреслення кола виборців урядовців магістрату, а також осіб, які претендували на магістратські посади, опис процедури виборів та особливості їх протікання саме на землях Волинської губернії.

Після включення земель Правобережної України до складу Російської імперії тут було встановлено притаманну для російських земель територіально-адміністративну систему, вже адаптовану до того часу в Лівобережній Україні. Реалізація масштабних завдань інкорпораційної політики в Правобережній Україні вимагала створення дієвого адміністративно-територіального механізму. Більше того, прикордонна специфіка регіону зумовлювала необхідність невідкладного забезпечення контролю за політичною, адміністративною, економічною за соціальною сферами суспільного життя, оперативного вирішення у зв'язку з цим управлінських питань.

Проте тут планам царського уряду не судилося збутися. На перебіг реформування системи місцевого управління територіями наклали відбиток і різкі коливання внутрішньополітичного курсу, викликані політичними намірами та принципами, якими керувалися імператори, що управляли Росією один за одним [7, с. 212]. Так, початок реформування системи виборності органів управління на основі російського законодавства, початий Катериною II, був перерваний Павлом I. Він, зокрема, визначив пріоритетне становище Литовського статуту як законодавства губерній, організованих «на особливих по правах і привілеях їхніх основах». Таким чином, залишилося частково чинним місцеве законодавство в поєднанні із загальнодержавними юридичними нормами. Крім того, імператор відновив деякі місцеві адміністративні посади, «підігнавши» їх під російські [8, с. 8]. Лише 25 червня 1840 р. дія Литовського статуту і всіх на основі цього ста-

туту або у доповнення до нього виданих сеймових конституцій та інших постанов припинити, замінивши їх загальними російськими узаконеннями, та, притримуючись їх як у вирішенні справ, так і в облаштуванні органів місцевого самоврядування [9, с. 443].

Одразу по приєднанні Правобережжя, система виборів до органів місцевої влади почала реформуватися за зразком російського законодавства, в першу чергу у відповідності до «Грамоты на права и выгоды городам Российской империи». Згідно з цим указом, право розпоряджатись міськими справами та господарством було надано представникам міського стану, до якого зараховувалися шість категорій міського населення. Участь у міських виборах унормовувалася приналежністю до одного з них, а саме до почесних громадян (особистих і рядових), гільдійського купецтва (місцевого та іногороднього), міщан (або посадських), ремісників (цехових) тощо. В подальшому до складу міських громад були включені представники і інших станів, що володіли в межах міста нерухомістю і виконували на користь міста повинності [2, с. 26].

Втім, зміна системи виборності в українських землях не була різкою, а відбувалась поступово. На початку 1798 р. О.А. Беклешов надіслав до губернського правління документ, у якому визначав порядок виборів до магістрату з урахуванням існуючих практики й законів. Насамперед, він підтверджував, що «магістраты по здешним правам и особо данным привилегиям должны быть оставлены в городах Житомире, Овруче, Луцке, Владимире, Кременце, Ковле и местечке Дубно, кои все имеют привилегии на учреждение магистратов по магдебургскому праву» [5, с. 281].

Право обирати мали ті, хто досяг 25-річного віку і мав у місті капітал, відсотки з якого склали не менше п'ятнадцяти рублів сріблом. Проте ця умова не завжди виконувалась, і в самих законах зазначалось, що в містах, де таких капіталів немає, участь у виборах могли брати і власники менших достатків. Не могли брати участь у виборах «проторговавшие купцы и банкроты, опороченные судом» і, звичайно, особи, що перебували під судом або слідством за інші проступки, якщо тільки міське товариство не допускало їх своїм рішенням [10, с. 570]. Не надавався голос священнослужителям, котрі втратили сан [11, с. 580]. За законом, ті самі особи, що мали право голосу, могли бути і обраними, за деякими виключеннями. Наприклад, не можна було обирати на посади магістрату в

один і той же час батька з сином, тестя з зятем, рідних братів [12, с. 76].

Специфікою Волині стала наявність двох незвичних для великоросійських губерній елементів місцевого населення: поляків, що не мали визначеного соціального статусу, та євреїв, які склали тут велику, порівняно з іншими територіями імперії частку населення. До польського повстання 1830–1831 рр. уряд не займався проблемою визначення правового статусу шляхетства, або тих, хто вважав себе до такого. Проте, після повстання, один за одним виходять укази, що регулюють становище та права польського населення. Так, 19 жовтня 1831 р. вийшов наказ «О разборе шляхты в Западных губерниях, и об устройстве сего рода людей». За цим законом ті, хто довів своє шляхетство, переходили до дворянського стану, інші ж розділялися на сільських та міських обивателів і повинні були приписатися до одного з міських розрядів, а, отже отримали право обирати та бути обраними. Ті представники польського населення, які «обращаются в каких либо ученых занятиях» отримували звання почесних громадян [13, с. 134–136]. Варто зазначити, що звання почесного громадянина надавало право обиратися на міські посади [14, с. 193].

Що ж до єврейського населення, то міські стани могли брати участь у виборах до міських магістратів, якщо вони вміли читати й писати російською мовою, на тих же підставах, що й особи інших віросповідань. Такі міри були прийняті, оскільки численне єврейське населення міст і містечок потрапляло під юрисдикцію магістратів, то ж відповідно мусило мати вплив і право голосу в них. Проте, за наказом 1836 р., євреї повинні були складати не більше третьої частини членів магістрату [15, с. 608]. У 40-х рр. за штатом магістратів передбачено було по два бургомістри і по чотири ратмани, або по одному бургомістру і по два ратмани, то ж бургомістри в будь-якому випадку повинні були обиратися із християн, а ратмани у рівному числі.

Усі вибори, за приписом Волинського губернського правління, повинні були відбуватися на початку року, щоб обрані посадовці вчасно почали виконання своїх обов'язків [16, арк. 347]. Ці вибори повинні були відбуватись в той же термін, що й у губернському місті Житомирі, як правило у січні. Підготовкою виборів займалися члени магістрату, повноваження яких закінчувались. Вони мали скласти «именные списки имеющих право участвовать в городских выборах», на них покладался обов'язок підготовки відомостей про підсудність дея-

ких з них та визначення термінів виборів. Для участі в виборах мали з'явитись також ті купці та міщани (християни та євреї), які мешкали в містечках повіту. Повідомити їх про вибори було обов'язком повітового стряпчого [4, с. 364].

Міські вибори на Волині відбувались за такою схемою: у місцеві поліції та у Нижній земський суд надсилалася вимога сповістити всіх підвідомчих магістрату купців та міщан «обоєго закона», щоб вони для вибору на майбутні три роки з-поміж себе членів магістрату з'явилися на визначену магістратом дату. 1840 р. було прийнято закон, згідно з яким, причин відсутності на загальноміських виборах могло бути лише декілька, а саме хвороба, невідкладні судові справи в інших місцях, які потребували негайного вирішення і особистої присутності, важливі торгові справи, смерть або важка хвороба когонебудь з близьких родичів [17, с. 292].

Місцева поліція для дотримання тиші й спокою споряджувала зі свого боку чиновника, також присутнім на виборах зобов'язаний був повітовий стряпчий [16, арк. 607]. Запрошувався також представник губернського правління, який за твердженням документів, не завжди прибував вчасно, що декілька разів ставало причиною зриву виборів до магістрату, зокрема, в Житомирі [16, арк. 23]. Потім рахувалися виборчі та невиборчі голоси, від кожного товариства окремо [16, арк. 35]. Президент, бургомістри та ратмани обиралися за балами [18, с. 259]. З 1837 р. посада президента у магістратах Волині була знищена, замість неї призначалися бургомістри та ратмани на загальних засадах [19, с. 973]. З цього часу діяв закон, згідно якого у магістраті, президентом вважався старший бургомістр, і в разі, коли голоси у вирішенні справ магістрату розділялися, перевагу отримувала та думка, яку підтримував старший бургомістр [20, с. 375].

Очевидно, що перехід від польського до російського законодавства для магістратів Волині характеризувався слабким знанням законів Російської імперії чиновниками місцевих магістратів. Яскравим прикладом цього може бути указ волинського губернського правління. Присланий у магістрат 1820 р., де вказувалося, що у виборчих списках значилися представники і євреїв, і християн від обох товариств, тоді, як

такі могли висуватись лише окремо – християни з християнського товариства, євреї – з єврейського. Окрім того, 1820 р. членами магістрату були обрані особи, що перебували під судом, а також неграмотні, що також суперечило законам. У зв'язку з цим, Волинське губернське правління змушене було нагадати Житомирському магістрату укази сенату та наказати провести нове обрання членів магістрату, а списки претендентів подати на затвердження правління [16, арк. 607].

Виходячи з формулярних списків ратманів та бургомістрів Волині можна зазначити, що здебільшого магістрати цього періоду складались переважно з заможних купців та міщан. Ймовірно саме зайнятістю у розвитку власної прибуткової справи можна пояснити той факт, що не завжди виборні магістратські посади були бажаними. Свідченням цього може бути, наприклад, закон «О неуклонении дворянства и купечества от выборов», а також ряд законів, що забороняли відмову від займання виборних посад [21, с. 228]. Наприклад, купці першої гільдії могли відмовитися від будь-якої магістратської посади, а от купці другої були зобов'язані прийняти посади бургомістрів та ратманів [22, с. 457]. Зрештою, 1845 р. був прийнятий закон, за яким особа, яка безпричинно відмовлялася від виборної посади, штрафувалася на 5–10 рублів і змушена була прийняти цю посаду [23, с. 935].

Отже, питання виборів до міських магістратів Волині кінця XVIII – першої половини XIX ст. розглядаються як правило, в рамках проблематики більш ранніх хронологічних періодів або в ключі загальних досліджень історії Правобережжя. Реформи царського уряду щодо зміни системи місцевого самоврядування міст Волині, за зразком російського права, часто були непослідовними і впроваджувались поетапно, внаслідок чого виникала плутанина у процедурі проведення виборів та визначенні кола осіб, які обиралися і могли бути обраними. Часто внаслідок правової неосвіченості чиновників магістрату вибори визнавались нелегітимними. Склад магістратських урядовців суворо контролювався Волинським губернським правлінням, яке спостерігало і за проведенням виборів за визначеною законом схемою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Щерба Т.О. Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.О. Щерба. – Донецьк, 2001. – 14 с.
2. Прищепя О.П. Міста Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.П. Прищепя. – Чернівці, 2003. – 16 с.

3. Прищепя О.П. Міське самоврядування Дубно в умовах інкорпорації Волині до складу царської Росії: реорганізація функцій / О.П. Прищепя, Л.А. Леонова // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: м-ли міжн. наук.-теор. конф. – Житомир. – 2007. – С. 26–29.
4. Карліна О.М. Функціонування канцелярій магістратів Волинської губернії в першій половині XIX ст.: джерелознавчий аспект / О.М. Карліна // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – №13. – С. 362–367.
5. Карліна О.М. Конфлікт між традиціями міського самоврядування і системою місцевого управління на Волині наприкінці XVIII – перших десятиліттях XIX ст. / О.М. Карліна // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2007. – № 7. – С. 280–289.
6. Шандра В.С. Документування виборів та виборної служби у Правобережній Україні XIX – початку XX ст. / В.С. Шандра // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених і аспірантів. – 2009. – № 17. – С. 195–211.
7. Філінюк А.Г. Політико-адміністративні перетворення в Правобережній Україні наприкінці XVIII століття / А.Г. Філінюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2008. – №1. – С. 211–220.
8. Рудакова Ю.К. Основні аспекти земельної політики уряду Павла I на території Правобережної України / Ю.К. Рудакова // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 101–110.
9. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 15: 1830. – №13591.
10. ПСЗ. Собрание первое. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 35: 1818. – 1830. – №27538.
11. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.8: 1833. – 1834. – №6289.
12. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.5: 1830. – 1831. – №3958.
13. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.6: 1831. – 1832. – №4869.
14. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.7: 1832. – 1833. – №5284.
15. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.2: 1836. – 1837. – №9226.
16. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 15: 1840. – 1841. – №13399.
17. ПСЗ. Собрание первое. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 20: 1775–1780. – 1830. – №14392.
18. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 12: 1837. – 1838. – №10574.
19. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 4: 1829. – 1830. – №2899.
20. ПСЗ. Собрание первое. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 27: 1802–1803. – 1830. – №20381.
21. ПСЗ. Собрание первое. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 40: 1825. – 1830. – №30478.
22. ПСЗ. Собрание второе. – Спб.: Типография второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 20: 1845. – 1830. – №19283.

© *Фатима Хададова*
(Житомир)

К ВОПРОСУ О ВЫБОРАХ В ГОРОДСКИЕ МАГИСТРАТЫ ВОЛЫНИ (КОНЕЦ XVIII – I ПОЛ. XIX ВВ.)

В статье проведен анализ законодательства, на основе которого производились выборы в магистраты Волыни, определен круг лиц, принимавших участие в выборах членов магистрата, в также лиц, которые претендовали на должности в магистрате, описана сама процедура выборов.

Ключевые слова: магистрат, выборные должности, ратманы, бургомистры.

© *Fatima Hadadova*
(Zitomir)

ON THE QUESTION OF ELECTIONS IN THE CITY MAGISTRATES VOLHYNIA (END OF XVIII- FIRST HALF OF XIX CENTURY)

The article presents an overview of legislative norms on which conducted elections of magistrates Volyn cities, the circle of voters council officials and those who claimed the Magistrates office, describes how elections.

Keywords: council, elected officials, Rathmann, mayors.

До редакції надійшла 4.02.2013.

УДК 929 (477) Єфремов С.

© *Леонід Могильний*
(Київ)

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ С. ЄФРЕМОВА

У статті аналізуються історичні погляди відомого українського суспільно-політичного діяча С. Єфремова (1876–1939), що проявилися у його наукових та літературознавчих працях, написаних протягом першої чверті ХХ ст.

Ключові слова: «Історія українського письменства», історія України, Єфремов Сергій.

У сучасній історичній науці все більш послідовно порушується питання щодо висвітлення діяльності різних за ідейними переконаннями суспільно-політичних діячів. Серед них важливе місце займає постать С. Єфремова – відомого представника національного ліберального руху. Аналізуючи біографію Сергія Олександровича багато дослідників оминають одну з важливих складових його світогляду – історичні переконання і погляди, а саме бачення як минулого, так і сьогодення українського народу. Серед праць, на які варто звернути увагу при розгляді даного питання, доречно згадати «Історію українського письменства» [8], статті по історії громадських рухів та літератури («З громадського життя на Україні» [5], «Масонство на Україні» [6], «Дорогою синтезу» [4] та ін.).

Як учасник національного руху, С. Єфремов склав свій власний літопис, «діаріуш» літературного процесу у контексті історичних епох. При прочитанні оглядів Сергія Олександровича може скластися враження, що дослідник виявляє певний консерватизм своїх поглядів, а також надмірну критичність в оцінюванні своїх сучасників. Правда й те, що роздуми С. Єфремова не завжди безпомилкові: його стосунки з українськими літераторами склалися непросто, еволюційно. Але яскрава особистість завжди цікава, приваблива навіть у своїх помилках (а зважаючи, що С. Єфремов умів їх визнавати, то на цю частину його характеру варто звернути увагу). За словами Е. Соловей, за всім тим ми виразно чуємо, бачимо і його самого: його унікальний громадянський темперамент, вболівання за долю краю, неабсолютність та прагнення об'єктивності [10, с. 7].

На працю С. Єфремова «Історія українського письменства» було чимало відгуків тоді і згодом, та прикро усвідомлювати, що остаточна думка про роботу склалася під впливом негативних статей 1930-х рр. Однак, на сучасному етапі спадщина С. Єфремова була не просто переглянута, а й реабілітована. Багато його думок залишилися актуальними і до сьогодні.

Народницька концепція історії та літератури сповідувана С. Єфремовим, послідовно і неухильно проявлялася у його поглядах. З інших причин і передумов С. Єфремов, вочевидь, ідеологізував провідні ідеї як в історії, так і в літературному процесі.

Приклад і досвід С. Єфремова яскраво доводять історичну детермінованість і, зрештою, неминучість того, що українська історична думка формувалася протягом всього свого розвитку як соціально, політично заангажована: йшлося про те, аби допомогти народові відстояти своє природне право на існування. Якщо часом С. Єфремов був схильний спрощувати природу творчого процесу, був підвладний симбіозові неонародницького «романтизму» із запозиченням позитивістських ідей, із сцієнтизмом початку ХХ ст., – в цьому активно виявляв себе інтелектуальний та методологічний «клімат» доби, своєрідно, індивідуально зрозумілий і витлумачений. Але, прагнучи підсумкового висновку, не забуваймо про те, що С. Єфремов – в кінцевому рахунку – яскравий представник культурно-історичного методу – з усіма плюсами і мінусами цієї європейської школи [10, с. 12].

Розглядаючи історико-літературні школи ХІХ – початку ХХ ст., один з вихованців відомого філологічного семінару в Київському